

Izabela Kumor

Ubóstwo – ujęcie teoretyczne

Edukacja Humanistyczna nr 1 (24), 101-110

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Izabela Kumor

Wyższa Szkoła Humanistyczna
Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Szczecinie

UBÓSTWO – UJĘCIE TEORETYCZNE

Wprowadzenie

Czego ludzie obawiają się najbardziej? Odpowiedzi na to pytanie może być tak dużo, ile jest ludzi na świecie. Ich zróżnicowanie zależy będzie od wielu czynników: wieku, płci, wykształcenia, światopoglądu, pełnionych ról, od relacji panujących w rodzinie czy osobowości lub charakteru.

Uzyskanie rzetelnej odpowiedzi jest niezmiernie trudne ze względu na drażliwość problemu, gdyż ludzie niechętnie mówią o tym, czego się boją bądź jakie sytuacje są dla nich trudne. Niemniej jednak dostępne są wyniki badań, jak choćby z przeprowadzanego w 2010 roku sondażu zrealizowanego przez instytut badawczy GlobeScan na zamówienie BBC World Service, z których wynika, że 71 proc. badanych najbardziej boi się ubóstwa. Czymże więc jest ubóstwo? I dlaczego tak bardzo ludzie się go boją? Trafne wydaje się tutaj następujące stwierdzenie, które jest jednym z wersów piosenki zespołu Sokół feat Pono *Boją się: Ludzie się boją wszystkiego, czego nie mogą pojąć*¹. W związku z tym warto przybliżyć tematykę związaną ze zjawiskiem ubóstwa. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie definicji ubóstwa, jego przyczyn, wymiarów i skutków, co jest celem najistotniejszym.

Ubóstwo jako zjawisko społeczne

Ubóstwo jest jednym z problemów społecznych we współczesnym świecie. Jest zjawiskiem, które bardzo trudno jednoznacznie zdefiniować, ponieważ cały czas przybiera różny wizerunek i różne rozmiary. Bez wątplenia możemy powiedzieć, że ubóstwo jest zjawiskiem powodującym dysfunkcję społeczną, a także dezorganizację życia jednostki i społeczeństwa. Zjawiskiem ubóstwa zajmują się różne dyscypliny naukowe. Najbardziej zainteresowane tym obszarem są polityka społeczna, ekonomia i socjologia. Polityka społeczna traktuje ubóstwo jako pewnego rodzaju zadanie, którym ma się zająć państwo. Ekonomia, z kolei, analizuje sposoby radzenia sobie z rzadkim dostępem do niezbędnych do życia dóbr i usług lub z całkowitym ich brakiem. W socjologii ubóstwo traktowane

¹ <http://teksty.org/sokol-feat.-pono,boja-sie,tekst-piosenki>.

jest jako poziom dochodu koniecznego do utrzymania się przy życiu lub wykonania fizycznej pracy. Ta koncepcja pojmowana jest jako ubóstwo biologiczne – w literaturze nazywa się go również ubóstwem absolutnym. Do koncepcji tej nawiązuje szczególnie teoria potrzeb podstawowych. Wyróżnia się również koncepcję ubóstwa względnego, która jest przeciwstawna do koncepcji ubóstwa biologicznego. Bierze się w niej pod uwagę wskaźnik dochodowy i wskaźniki społeczno-kulturowe. Sądzi się, że poza niskim dochodem ludzie ubodzy nie mają możliwości zdobywania podstawowych praw i pozycji, które są traktowane jako konieczne w danym społeczeństwie.

Ubóstwo, jak większość używanych w naukach społecznych definicji, jest pojęciem niewyrazistym i wieloznacznym. Może się ono odnosić zarówno do całych społeczeństw, jak i określonych stanów rzeczy, jednostek lub grup społecznych. Za pomocą ubóstwa można wyróżnić również procesy, które zachodzą w różnych wymiarach przestrzeni społecznej, a także ich efekty. Tak zdefiniowane pojęcie ma trzy płaszczyzny. Pierwszą jest płaszczyzna definicyjna, drugą płaszczyzną przyczynową, która traktuje ubóstwo jako rezultat działań struktur społecznych, czyli jako nieumiejętność, niechęć oraz bezradność w troszczeniu się o własną sytuację. Trzecią płaszczyzną jest płaszczyzna przeciwdziałająca, która dotyczy metod walki ze zjawiskiem ubóstwa². Inaczej można powiedzieć, że *ubóstwo jest sytuacją, która charakteryzuje się różnego rodzaju brakami*. Braki te przyjmują takie rozmiary, które uniemożliwiają danej jednostce zaspokojenie podstawowych potrzeb, przez co czuje się ona poniżona w swej ludzkiej godności, a rozwój jej osobowości przeżywa kryzys, którego, niestety, nie jest w stanie samodzielnie przezwyciężyć. W związku z tym niezbędna jest jej pomoc³.

Ubóstwo we współczesnym świecie postrzegane i oceniane jest jako zjawisko negatywne i niepożądane. Stanowi ono niejako przeciwieństwo sukcesu, świadectwo niepowodzenia bądź niezaradności. Biorąc pod uwagę rzadkość rozmawiania publicznie o ubóstwie, można również powiedzieć, że jest ono traktowane jako wstydliva choroba. Zwykle winą za ten stan obarcza się osoby ubogie. Wydaje się, że dużą rolę odgrywa tutaj jeden z mechanizmów obronnych – wyparcie, które powoduje odepchnięcie od siebie spraw drażliwych, niewygodnych, trudnych. Problem ubóstwa istniał w zasadzie od zawsze. Jednak na przestrzeni wieków ulegało ono różnym przeobrażeniom. Zmianie podlegało zarówno rozumienie, definiowanie, mierzenie, jak i wizerunek ubóstwa oraz sposób traktowania go przez społeczeństwo. Warto tutaj sięgnąć do historii, a konkretnie – do filozoficznego punktu widzenia, i wspomnieć o postawach wobec ludzi ubogich. I tak na przykład, zdaniem Arystotelesa przyczyną zła jest zbyt duża liczba narodzin, która pociąga za sobą zubożenie obywateli, a to, z kolei, prowadzi do zaburzeń i zbrodni. Oczywiście Arystoteles miał tutaj na myśli wyłącznie obywateli państwa, ponieważ niewolnicy nie wchodzili w skład społeczeństwa. W państwie Arystotelesa biedni nie pozostawali bez pomocy.

Reformy Solona uniemożliwiały sprzedawanie dłużników do niewoli, uchylały dotychczasowe długi. Reformy te zobowiązywały również dzieci do utrzymywania starych i niedołączonych rodziców. Państwo sprawowało także opiekę nad inwalidami wojennymi, a ludzi biednych wysyłało jako kolonistów, którzy zachowywali status obywateli Aten. Państwo dbało również o niskie ceny zboża. Arystoteles opowiada o Cymonie, który pomagał potrzebującym, pozwalając im korzystać ze swoich ziemiopłodów.

² W. Kłopot, w: A. Radziejewicz-Winnicki, A. Roter, *Ryzyko transformacyjne nowego ładu społeczno-edukacyjnego*, Katowice 2004, s. 44.

³ L. Dyczewski, *Kościół katolicki wobec ubóstwa i ludzi ubogich*, w: *Polska bieda II*, red. S. Golinowska, Warszawa 1997, s. 370–371.

Kilkaset lat później Seneka upomniał się o niewolników, a Plutarch twierdził, że ubóstwo dla ludzi pozbawionych majątku jest początkiem niewoli. Wtedy oczywiście postulat opieki nad biednymi pojawia się rzadko, a ubóstwo nie stanowiło cnoty.

Dużą rolę w kwestii ubóstwa odegrała religia chrześcijańska. Stworzyła ona pewnego rodzaju ideologię ubogich. Przykładami tutaj mogą być ewangelie. Święty Mateusz głosił, że pierwsi będą ostatnimi, a ostatni pierwszymi, w Ewangelii św. Łukasza zaleca się opiekę nad biednymi, przytaczając pouczającą historyjkę o pozaziemskich losach Bogacza i Łazarza. W religii chrześcijańskiej często pojawiały się ruchy ubogich czy na ich rzecz. Ludzie ubodzy otrzymywali liczne wsparcie od różnych organizacji kościelnych i zakonów, otrzymując datki jałmużnę. Pustelnicy zrzekali się wszelkich dóbr, przez co byli ubodzy materialnie, bogaci za to duchem. Wtedy zrozumiano, że ubóstwo można rozpatrywać nie tylko w kwestii materialnej, ale i również duchowej. Było nawet tak, że ludzie bogaci pozbywali się swojego majątku, ponieważ różne sekty i zakony głosiły, że ubóstwo materialne jest konieczne do tego, by osiągnąć harmonię duchową⁴.

Przyczyny biedy i ubóstwa

Bieda jest bardzo groźnym i szybko rozprzestrzeniającym się zjawiskiem. Aby móc w jakiś sposób zaradzić i przeciwdziałać temu zjawisku, należy rozpoznać rzeczywiste przyczyny jego występowania. W literaturze przedmiotu najczęściej wymienia się trzy grupy przyczyn ubóstwa.

Pierwszą są przyczyny osobowe, które są niezależne od jednostki i grupy. Drugą – przyczyny subiektywne, które są zależne od jednostki i grupy. Trzecią – przyczyny obiektywno-strukturalne, które istnieją niezależnie od woli jednostki lub grupy⁵.

Do pierwszej grupy przyczyn zalicza się: kalectwo, niepełnosprawność umysłową, niepełnosprawność fizyczną, długotrwałą chorobę i podeszły wiek. Są to sytuacje, w których ludzie nie mogą samodzielnie utrzymać się przy życiu, nie są w stanie zapewnić sobie minimum egzystencji lub też nie mogą brać udziału w zwyczajnym życiu społecznym. Duża liczba tych ludzi znalazła się w tej grupie z powodu wad wrodzonych, nabytych chorób czy też w wyniku katastrof lub tragicznych zdarzeń losowych. Inną przyczyną ubóstwa jest też duża liczba dzieci w rodzinie. W takich rodzinach najczęściej pracuje zarobkowo tylko jedna osoba, zwykle jest to ojciec, albo wszyscy dorośli w rodzinie nie mają pracy⁶.

W skład drugiej grupy przyczyn powstawania ubóstwa wchodzi określone postawy i cechy charakteru niektórych osób dotkniętych ubóstwem, do których zaliczamy lenistwo, brak zasad, inny niż uznawany w danej społeczności system wartości, ogólny brak chęci do pracy, do uczenia i kształcenia się oraz nieuczciwość i niegospodarność⁷.

Trzecią grupę przyczyn ubóstwa można upatrywać w udzielaniu pomocy przez państwo, ponieważ ono przez swoją działalność w tej dziedzinie może spowodować, że jednostka nie będzie miała motywacji do pracy, będzie osłabiona moralnie i ograniczona wolnością indywidualną⁸.

⁴ K. Czabański, *Rodziny specjalnej troski*, Warszawa 1981, s. 9–11.

⁵ T. Kaźmierczak, *Deprywacja społeczna a pomoc społeczna*, w: *Wprowadzenie do pomocy społecznej*, red. T. Kaźmierczak, M. Łucznińska, Warszawa 1996, s. 32–38.

⁶ J. Koral, *Bezrobocie jako problem moralny*, „Roczniki Naukowe Caritas” 2002, nr 6, s. 91.

⁷ T. Kowalak, *Polityka społeczna. Wybrane zagadnienia*, Białystok 2002, s. 39.

⁸ J. Koral, *Ubóstwo współczesnego świata*, w: H. Skorowski, J. Koral, J. Gocko, *Świat u progu XXI wieku*, Warszawa–Tyczyn 2006, s. 245.

Rozpatrując przyczyny ubóstwa, można wyodrębnić dwa przeciwstawne stanowiska – absolutne i względne. Przedstawiciele pierwszego podejścia uważają, że jest ono wynikiem, przynajmniej w znacznej części, niewłaściwych zachowań samych ubogich. I tutaj bardzo istotną rolę powinno odegrać państwo, którego zadaniem jest rozbudzenie aktywności i ambicji ubogich tak, aby ci zainteresowali się udziałem w gospodarce rynkowej i zwiększyli swoją produktywność, a tym samym szanse na sukces. Przyczynami ubóstwa – z punktu widzenia podejścia absolutnego – jest marna produktywność ubogich, patologie życia rodzinnego, uchylanie się od pracy, samotne macierzyństwo, alkoholizm i narkomania. Jeśli chodzi o przedstawicieli podejścia względnego, to przyczyn ubóstwa doszukują się oni przede wszystkim w funkcjonowaniu systemu społeczno-ekonomicznego. System ten nie funkcjonuje prawidłowo, ponieważ przy podziale dochodów przydziela on pewnym grupom środki, które są niedostateczne. Zwolennicy tego podejścia są za rozbudowaniem państwowego systemu rozdzielania dochodów. Aby tego dokonać, trzeba wprowadzić wysokie podatki, rozbudować system świadczeń społecznych, zapewnić minimalną płacę i dążyć do pełnego zatrudnienia. Ponadto potrzebne jest dotowanie przez państwo oświaty, służby zdrowia i mieszkalnictwa. Przedstawiciele koncepcji ubóstwa względnego za główne jego przyczyny uznają bezrobocie oraz zbyt niskie płace występujące w pewnych zawodach. Z punktu widzenia ekonomicznego przyczyną ubóstwa jest mała wydajność pracy, która jest wynikiem niskiej produktywności jednostki i niskiej płacy. Wpływ na to może mieć brak odpowiedniego wykształcenia, a także pewne ograniczenia fizyczne lub psychiczne⁹.

Zjawisko ubóstwa dotyka w szczególności rodziny wielodzietne, samotne matki, bezrobotnych, niepełnosprawnych, ludzi pochodzących z marginesu społecznego oraz emerytów i rencistów. Wpływ na to ma zacofanie w rozwoju gospodarczym, obniżenie dochodów najniższych grup społecznych, spadek produkcji, bezdomność, analfabetyzm, słaba opieka socjalna i zdrowotna, choroby cywilizacyjne, a także konflikty i kryzysy międzynarodowe¹⁰.

Inne przyczyny ubóstwa wymienia G. Gilder jako triadę: praca, rodzina, wiara. Według niego przyczyną ubóstwa jest fakt, że *ludzie ci pracują mniej i z mniejszym zaangażowaniem niż inne warstwy społeczeństwa*. Taki stan rzeczy jest wynikiem nadmiernie rozbudowanych programów pomocy, które powodują u ludzi ubogich przyzwyczajenie się do wszelkiego rodzaju zapomóg, stanowiących pewnego rodzaju sposób na życie. Drugą wymienioną przez niego przyczyną ubóstwa może być *rozkład tradycyjnego monogamicznego małżeństwa* i osłabienie roli mężczyzny jako głowy rodziny. Zdaniem G. Gildera głównym zadaniem żonatego mężczyzny jest zapewnienie rodzinie odpowiedniego bytu. Gdy mężczyzna nie ponosi odpowiedzialności za rodzinę, żyje z dnia na dzień, co sprawia, że nie myśli o przyszłości, spadają jego dochody, a to z kolei prowadzi do skłonności do popadania w nałogi. Trzecią wymienianą przez G. Gildera przyczyną ubóstwa jest *nadmiernie rozwinięty system opiekuńczy państwa*. Świadczenia socjalne przewyższające dochody z pracy oraz przywileje dla niektórych grup powodują lekceważenie i uchylanie się od pracy, bierność oraz niechęć do podejmowania ryzyka¹¹. Upadek triady przyczynia się do powstawania ubóstwa.

⁹ N. Barr, *Ekonomika społeczna*, Wrocław 1997, s. 22.

¹⁰ J. Balicki, *Strategia walki z ubóstwem w krajach rozwijających się*, „Roczniki Naukowe Caritas” 1998, nr 2, s. 62–69.

¹¹ G. Gilder, *Bogactwo i ubóstwo*, Warszawa 1988, s. 92–96.

B.R. Schiller, z kolei, podaje trzy teorie dotyczące przyczyn ubóstwa. Pierwszą jest tak zwana teoria skażonych charakterów. To, że ludzie są biedni, jest naturalnym rezultatem indywidualnych defektów. Charakteryzuje ich brak aspiracji albo umiejętności, zdolności lub możliwości. Według tej teorii każdy, kto chce polepszyć swoją sytuację materialną, jeśli tylko naprawę tego chce, może to zrobić. Przez implikację – ten, kto jest biedny oznacza, że nie włożył odpowiedniego wysiłku, by być bogatym. Teoria ta głosi również, że słabości biednych wynikają z braku motywacji do nauki w szkole, co przekłada się później na problemy z odnalezieniem się na rynku pracy. Druga teoria to teoria ograniczonych możliwości. Według niej przyczyną ubóstwa jest brak równego dostępu do szkół i miejsc pracy oraz dyskryminacja w zarabianiu ze względu na płeć czy kolor skóry. Trzecią, z kolei, teorią jest teoria Wielkiego Brata. Tutaj winą za powstawanie ubóstwa obarcza się rząd, który przez nakładanie na obywateli wysokich podatków i wdrażaniu licznych programów socjalnych zaburza niezależność ekonomiczną rodziny¹².

Za przyczyny ubóstwa uznaje się także pewne różnice. Dotyczą one na przykład stanu majątkowego, stanu posiadania, dochodów, różnic w uzdolnieniach, poziomie inteligencji, ambicji, pomysłowości oraz różnic w wykształceniu i kwalifikacjach¹³. Wpływ na powstawanie ubóstwa mają również różnorodne czynniki determinujące sytuację społeczno-demograficzną gospodarstw domowych, a także ogólna sytuacja kraju oraz poszczególnych województw.

Musimy pamiętać, że ubóstwo dotyka poszczególne gospodarstwa domowe w różnym stopniu, zależy to zarówno od czynników demograficznych, takich jak: wiek, wielkość rodziny, jak i społeczno-ekonomicznych – wykształcenie, rodzaj aktywności zawodowej, miejsce zamieszkania¹⁴. Jan Paweł II głosił, iż przyczyną ubóstwa jest brak miłości w stosunkach między ludźmi oraz brak płynącego z niej miłosierdzia¹⁵. Parafrazując wielkiego Papieża, „nam trzeba kochać, nam nie wolno nienawidzić”.

Biorąc pod uwagę przyczyny ubóstwa, M. Kabaj określa trzy kategorie tego zjawiska. Pierwszą jest ubóstwo losowe, którego przyczynami są wydarzenia losowe, takie jak wypadki, choroby, rozwody, klęski żywiołowe. Drugą jest ubóstwo subiektywne, którego przyczynami są mała zaradność i aktywność ludzi, niskie kwalifikacje, słabe wykształcenie, niechęć do wykonywania pracy, uzależnienie od zasiłków i pomocy społecznej, patologie społeczne, takie jak alkoholizm czy narkomania. Trzecią kategorią jest ubóstwo strukturalne, które powstaje w wyniku zewnętrznych przyczyn gospodarczych: bezrobocia, niskich wynagrodzeń, wysokich cen, likwidacji subsydiów do produktów i usług zaspokajających podstawowe potrzeby ludzi¹⁶.

Ciekawym uzupełnieniem współczesnych teorii przyczyn ubóstwa może być teoria wymiany. Ubóstwo jest tu wynikiem zaburzenia wymiany społecznej, która jest stałą cechą życia społecznego.

¹² B.R. Schiller, *The economics of poverty discrimination*, Englewood Cliffs 1989, s. 2–10.

¹³ J. Koral, *Ubóstwo współczesnego świata*, w: H. Skorowski, J. Koral, J. Gocko, *Świat u progu XXI wieku...*, s. 248.

¹⁴ M. Leszczyńska, *Ubóstwo dochodowe w Polsce – tendencje i uwarunkowania*, w: *Oblicza nierówności społecznych*, red. J. Klebaniuk, Warszawa 2007, s. 99.

¹⁵ J. Boczoń, W. Toczyński, A. Zielińska, *Ubóstwo jako zjawisko społeczne oraz przedmiot pracy socjalnej*, w: *Pedagogika społeczna*, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa 1995, s. 352–353.

¹⁶ M. Kabaj, *Program przeciwdziałania ubóstwu*, Warszawa 2000, s. 12.

Mierniki ubóstwa

Jak już wcześniej wspomniano, ubóstwo jest wieloaspektowym zagadnieniem i dlatego – dla łatwiejszego rozpatrywania tego zjawiska – stosuje się pewnego rodzaju jego mierniki. Pierwszym jest stopa ubóstwa. Mierzy ona procent społeczeństw, które żyją poniżej linii minimalnych dochodów. Drugim miernikiem jest głębokość, która wskazuje położenie osób ubogich względem linii ubóstwa. Trzecim jest zasięg, który wyznacza przestrzenne występowanie ubóstwa¹⁷.

W niektórych krajach wyznacznikami ubóstwa jest *minimum socjalne* i *minimum egzystencjalne*. Obie te kategorie mają postać koszyków, które określone są wartościowo i ilościowo na podstawie norm odpowiadających danym grupom potrzeb. Jeśli chodzi o *minimum socjalne*, to mierzy ono koszty związane z utrzymaniem gospodarstwa domowego oraz uwzględnia podstawowe potrzeby bytowo-konsumpcyjne. Koszyk minimum socjalnego określa granicę wydatków gospodarstw domowych i mierzy godziwy poziom życia. W jego skład wchodzi dobra służące zaspokojeniu potrzeb egzystencjalnych, czyli żywność, odzież, obuwie, mieszkanie, ochrona zdrowia, higiena, oraz dobra służące wykonywaniu pracy, czyli transport lokalny i łączność. W skład tego koszyka wchodzi również oświata i wychowanie dzieci, utrzymywanie więzi rodzinnych i towarzyskich oraz uczestnictwo w kulturze¹⁸.

Minimum egzystencjalne, inaczej zwane jako minimum biologiczne, znacznie się różni od minimum socjalnego. Stanowi ono dolne kryterium ubóstwa, a jego zakres i poziom zaspokojenia potrzeb ustalany jest na podstawie biologicznego zagrożenia życia oraz rozwoju psychofizycznego jednostki. W skład koszyka minimum egzystencji wchodzi te wydatki, które nie mogą być odłożone w czasie, chodzi tutaj o artykuły żywnościowe i potrzeby mieszkaniowe¹⁹.

Wymiary ubóstwa

Warto zwrócić uwagę na fakt, że samo rozpatrywanie ubóstwa z perspektywy na przykład duchowej nie miałoby żadnego sensu, ponieważ ignorowanie kwestii materialnych na nic by się zdało ludziom biednym. Dlatego mówiąc o ubóstwie, należy wziąć pod uwagę różne punkty widzenia, tym bardziej że jego wymiar duchowy i materialny są ze sobą wbrew pozorom ściśle powiązane. Oprócz tych dwóch wymiarów, bierze się jeszcze pod uwagę kwestie moralne i psychiczne. Wszystkie te mierniki są z jednej strony spójne, a z drugiej – rozbieżne. Często zwraca się uwagę, że ubóstwo materialne sprzyja ubóstwu kulturowemu, równie często twierdzi się jednak, że wyrzeczenie się dóbr materialnych jest warunkiem pełnego rozwoju wewnętrznego. Ubóstwo w sferze niematerialnej może dotyczyć zarówno ludzi ubogich duchem, jak i załamanych, zgnębionych psychicznie lub społecznie. Inaczej mówiąc, ubogim jest ten, który nie poznał wartości kulturowych, na przykład z powodu życia

¹⁷ J. Lustig, *Ubóstwo i jego pomiar*, w: *Polityka społeczna. Zarys wykładu wybranych problemów*, red. L. Frąckiewicz, Katowice 2002, s. 325–326.

¹⁸ L. Deniszczyk, B. Sajkiewicz, *Kategoria minimum socjalnego*, w: *Polska bieda. Kryteria, ocena, przeciwdziałanie*, red. S. Golinowska, Warszawa 1996, s. 147.

¹⁹ S. Golinowska, *Linie ubóstwa w praktyce społecznej krajów transformacji*, „Polityka Społeczna” 1995, nr 8, s. 1.

w niedostatecznych warunkach materialnych, lub gdy ktoś czuje się wyalienowany, odseparowany i zdominowany²⁰.

Ubóstwo ma również wymiar moralny i społeczny. Są one szczególnie widoczne tam, gdzie ludzie ubodzy tworzą duże skupiska terytorialne. Taka zbiorowość tworzy własną, odrębną kulturę. Ludzie ci żyją w skrajnych warunkach, przez co zmuszeni są do ciężkiej i wyniszczającej pracy. Ta wegetacja i ukształtowanie przez tego rodzaju kulturę powoduje, że ubodzy ani nie chcą, ani nie mogą dostosować się do ogólnych zasad, norm i reguł obowiązujących w społeczeństwie, a to z kolei sprawia, że nie mają szans na wyjście z ubóstwa²¹.

Ludzi ubogich żyjących w dużych skupiskach nazywa się również subkulturą biednych. Grupę taką często charakteryzuje wrogość w stosunku do społeczeństwa. Świat w ich oczach jest niezycliwy i zawistny. Powodem takiego myślenia jest niezgoda na własną pozycją społeczną. Często bywa tak, że ludzie ubodzy nie potrafią wykorzystać szans życiowych ani możliwości awansu społecznego bez wsparcia instytucji pomocowych. Ich system wartości i norm bardzo się różni od systemu wartości i norm osób, których nie zalicza się do tego rodzaju grupy. W przypadku osób ubogich zachwianie norm moralnych może wpływać na wykształcenie się postaw patologicznych, które przybierają zwykle charakter kryminalny. Jeśli chodzi o wymiar społeczny, to ubóstwo tutaj stale stawia znak zapytania przy twierdzeniach o postępie. Ponadto jest jednym z wyzwań dla racjonalistów i ludzi, którzy opowiadają się za ideologią sprawiedliwości społecznej. Wymiar społeczny ubóstwa bierze także pod uwagę ludzi ubogich, jako tych żyjących na marginesie życia publicznego, niemających wpływu na żadne decyzje i w związku z tym swoje przekonania, poglądy czy postulaty są zmuszeni przedstawiać jedynie w sposób pozainstytucjonalny, spontaniczny i agresywny.

Jak wykazują badania, ludzie, którzy są ubodzy materialnie, są również upośledzeni kulturowo i społecznie. Ogólne zainteresowanie ubóstwem stało się trwałą wartością kultury. Należy zwrócić uwagę na bardzo istotny fakt, że zarówno ubóstwo, jak i bogactwo w sensie materialnym w żadnym razie nie decydują o wartości człowieka²².

Skutki ubóstwa

Skutki ubóstwa można rozpatrywać w perspektywie globalnej, lokalnej i indywidualnej. W perspektywie globalnej, zdaniem J.K. Galbraitha, ubóstwo jest największym i najpowszechniejszym niepowodzeniem człowieka. Powoduje ono wiele cierpień, głód, choroby, a nawet konflikty wewnętrzne i wojny. Według tej teorii, w bogatych społeczeństwach ginie o wiele więcej ludzi niż w krajach biednych²³. Skutkami ubóstwa jest również występowanie terroryzmu, międzynarodowej przestępczości oraz handel żywym towarem, międzynarodowa korupcja, niszczenie naturalnego środowiska, rozprzestrzenianie się chorób (na przykład AIDS) oraz nielegalna imigracja i niewolnicza praca. To, czy zjawisko ubóstwa wpływa na patologię życia społecznego, czy też na dezorganizację życia jednostki i społeczeństwa zależy od jego zasięgu, zakresu i natężenia²⁴.

²⁰ Tamże, s. 11–12.

²¹ O. Lewis, *Nagie życie*, Warszawa 1976, s. 15.

²² K. Czabański, *Rodziny...*, s. 13–14.

²³ J.K. Galbraith, *Istota masowego ubóstwa*, Warszawa 1987, s. 21.

²⁴ A. Radziewicz-Winnicki, A. Roter, *Ryzyko transformacyjne nowego ładu społeczno-edukacyjnego*, Katowice 2004, s. 60.

W literaturze przedmiotu jako jedyny skutek pozytywny wymienia się to, że życie w ubóstwie uaktywnia bezrobotnych do szukania pracy. Poza tym jego skutki mają tylko negatywny charakter. Są nimi między innymi negatywny stosunek do ograniczenia zasiłku, spadek popytu i produkcji oraz opóźnienie rozwoju gospodarczego²⁵. Dlatego zbyt rozszerzona działalność państwa w zakresie zaspokajania potrzeb obywateli jest niewskazana, ponieważ powoduje negatywne skutki w postaci utraty motywacji do pracy, osłabienia moralności czy ograniczenia wolności indywidualnej. Ludzi uzależnionych od pomocy charakteryzuje postawa roszczeniowa wobec państwa, samorządów i organizacji pozarządowych²⁶.

W perspektywie indywidualnej bierze się pod uwagę osobno skutki ubóstwa absolutnego i ubóstwa względnego. Długotrwałe przebywanie w sytuacji ubóstwa absolutnego prowadzi do trwałych deficytów rozwojowych i śmierci. Drugim skutkiem życia w warunkach określanych jako minimum egzystencji jest uzależnienie się od wszelkich substancji chemicznych, co jest ucieczką od występujących problemów. Zwykle towarzyszą temu żebractwo, drobna przestępczość i lekkomyślne zachowania. Skutkiem przebywania w takiej sytuacji jest deprywacja siebie jako osoby i deprywacja osoby w społeczeństwie, co uwidacznia się przez nadanie etykiety typu: żebrak, przestępca, chory, nienormalny. Ta inność ludzi ubogich powoduje pewnego rodzaju wykluczenie z możliwości komunikowania się w społeczności, poza grupami wsparcia, instytucjami opieki społecznej, zainteresowaniem przez media. Skutkiem tego procesu jest samotność, która czasami traktowana jest jako wybór, ale i często jako wyrok lub jako pogodzenie się z daną sytuacją.

Funkcjonowanie w ramach minimum socjalnego również prowadzi do deprywacji potrzeb. Skutkiem długiego przebywania w tej sferze może być uzależnienie się od instytucji pomocowych. Innym może być trzymanie się własnej grupy społecznej, która w rezultacie staje się grupą odniesienia, ponieważ każda inna wydaje się zbyt odległa i elitarna. Kolejnym skutkiem może być nieśmiałość w grupie innej niż grupa odniesienia, co może się przerodzić w agresję wobec innego w obecności tej grupy. Przyczyną tego może być bezsilność spowodowana niemożnością przynależności do innej warstwy²⁷.

Analizując skutki ubóstwa, można powiedzieć, że jego występowanie wpływa negatywnie na życie ludzi i sprzyja pauperyzacji społeczeństwa. Bieda ma ogromny wpływ nie tylko na sferę ekonomiczną, ale także na inne sfery życia. Jednym ze skutków ubóstwa jest degradacja ekonomiczna jednostki i rodziny. Ulegają jej również całe obszary, przykładem mogą być zaniedbane budynki czy urządzenia infrastruktury społecznej. Powstające skupiska ludzi ubogich sprzyjają również rozszerzaniu się zjawisk patologii społecznej²⁸.

Zjawisko ubóstwa jest szczególnie groźne dla życia rodzinnego. Jego skutkiem może być występowanie i narastanie konfliktów wewnątrzrodziny. Te, z kolei, mogą wywołać problemy wychowawcze, a nawet doprowadzić do rozbicia rodziny. Życie w ubóstwie, pozostawanie bez pracy często wywołują następne konsekwencje. Zwykle są nimi zjawiska patologiczne, takie jak alkoholizm, chuligaństwo czy złodziejstwo. Są one wyjątkowo groźne dla prawidłowego rozwoju dzieci i młodzieży, świadczą o obniżeniu poziomu wypełniania przez rodzinę funkcji: socjalizacyjnej, opiekuńczo-wychowawczej i ekonomicznej.

²⁵ M. Kabaj, *Program...*, s. 30.

²⁶ J. Auleytner, *Polityka społeczna, czyli ujarzmianie chaosu socjalnego*, Warszawa 2002, s. 452.

²⁷ A. Radziewicz-Winnicki, A. Roter, *Ryzyko...*, s. 61–62.

²⁸ M. Szyłko-Skoczny, *Polityka społeczna wobec bezrobocia w Trzeciej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004, s. 73.

Niewystarczające zaspokojenie potrzeb materialnych prowadzi do pogorszenia ogólnych warunków bytu, a to – do pogorszenia stanu zdrowia psychicznego i fizycznego. Ponadto może być przyczyną wzrostu poczucia zagrożenia, pogorszenia wyników w nauce, zaniżenia aspiracji edukacyjnych i zmniejszenia szans kształcenia. Występowanie tych zjawisk może w rezultacie doprowadzić do zjawiska dziedziczenia bezrobocia, co sprzyja marginalizacji społecznej rodziny i grozi społecznym wykluczeniem²⁹.

Z wyników badań D. Grajewskiej wynika, iż ponad połowa rodzin zamieszkujących wieś żyje w biedzie. Najczęściej są to rodziny żyjące na terenach po byłych PGR-ach³⁰. W tych rodzinach znaczna część pieniędzy przeznaczana jest na alkohol. Wy tłumaczeniem jest to, że pozwala on na chwilę zapomnieć o problemach. Osoby te nie biorą pod uwagę, że najbardziej cierpią na tym dzieci, nie wynosząc z domu wartości, w przyszłości prezentując podobne podejście do życia jak rodzice. Wraz z alkoholem pojawiają się – już wcześniej wspomniane – konflikty³¹.

Z badań T. Borkowskiego wynika, że niski stan materialny rodziny ma ogromny wpływ na kondycję psychiczną jej członków. Prowadzi on nie tylko do alkoholizmu, ale również do niechęci do pracy, niewłaściwego traktowania członków rodziny oraz do zaniedbywania obowiązków domowych i rodzinnych³². Ponadto tkwienie w ubóstwie z biegiem czasu może doprowadzić do poczucia beznadziejności własnej sytuacji, a to, z kolei, do depresji. Może pojawić się również lęk przed przyszłością oraz brak poczucia stabilizacji i perspektyw. Ludzie ci są często sfrustrowani, czują wstyd i poniżenie. Uczucia te sprzyjają nadmiernemu obciążeniu stresowemu, który w rezultacie może doprowadzić do nerwicowych zaburzeń emocjonalnych. Ludzi ubogich charakteryzuje również niskie poczucie własnej wartości oraz niska samoocena. Mogą wystąpić również różnego rodzaju dolegliwości zdrowotne, za co odpowiedzialny może być po części stres, po części brak odpowiednich zachowań żywieniowych czy rekreacyjnych³³.

Zakończenie

Ubóstwo to problem, który dotyczy całego świata. Na przestrzeni wieków przybierał on różny wizerunek i rozmiary. Kategoria ubóstwa jest zróżnicowana terytorialnie i zmienna w czasie.

Z danych GUS-u wynika, że w Polsce obecnie w skrajnym ubóstwie żyje ponad 2 mln osób, jest to więc problem widoczny, z którym spotykamy się na co dzień. Świadomy członek społeczeństwa wiąże sens swego istnienia z rozwojem ludzkości, niezależnie od tego każdy człowiek ma przekonanie, że szczęście osobiste jest wartością najwyższą. Jak można być szczęśliwym, martwiąc się o swój byt i bojąc się biedy?

Ubóstwo to bez wątpienia zjawisko, które destrukcyjnie wpływa na dotknięte nim jednostki, grupy społeczne, a nawet całe społeczeństwa.

²⁹ Tamże, s. 79–81.

³⁰ *Rodziny niepełne w warunkach bezrobocia*, red. D. Grajewska, Warszawa 1992, s. 17.

³¹ D. Wojtczak, *Bieda i ubóstwo – skutki pauperyzacji*, „Praca Socjalna” 2006, nr 3, s. 28.

³² *Polityka społeczna, rodzina, bezrobocie*, red. T. Borkowski, Kraków 1997, s. 34.

³³ J. Lustig, *Ubóstwo i jego pomiar*, w: *Polityka społeczna. Teksty źródłowe*, red. L. Dziewięcka-Bokun, K. Zamorska, Wrocław 2003, s. 180.

Izabela Kumor

Poverty – theoretical approach

Poverty is one of the most important social problems in the contemporary world. It causes social discrimination, and disorganization of life of an individual and society. This article presents poverty as a social phenomenon, its historical roots, causes and effects.

Translated by Alla Matuszak